

UITVOERINGS- PROGRAMMA 2023 NEDERLANDSE LIMES SAMENWERKING

INLEIDING

Werelderfgoed, en nu?

Op 27 juli 2021 is de Neder-Germaanse Limes ingeschreven op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Met het behalen van deze mijlpaal ging het programma Limes een nieuwe fase in. De zorg voor de Limes en het uitdragen van de waarde daarvan is nu een structurele taak van de siteholder: de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland gezamenlijk, verenigd in de Nederlandse Limes Samenwerking (NLS). De afgelopen jaren waren het opstellen van het nominatiedossier en het managementplan de belangrijkste taken van de NLS, maar nu de Werelderfgoed-status binnen is, ontstaat er meer ruimte om ons te richten op waar we het echt voor doen: voor toekomstige generaties, voor bewoners en bezoekers van onze provincies.

Dit uitvoeringsprogramma is opgebouwd volgens de vier beleidsthema's van het managementplan van de Neder-Germaanse Limes: site-management, publieksbereik, kennis en kwaliteit. Voorafgaand aan de betreffende paragrafen volgt eerst een overzicht van geplande werkzaamheden met betrekking tot beleid en organisatie.

BELEIDSPROGRAMMA 2024-2027

De belangrijkste ambitie van de NLS is het beschermen, uitdragen en benutten van de Neder-Germaanse Limes in overeenstemming met de kernwaarden van het Werelderfgoed-verdrag. Daarbij gaat het niet alleen om het historische verhaal, maar ook om de relevantie vandaag de

dag. ‘Limes, grens van vroeger en nu’ is het leidend thema. Het beleid richt zich niet alleen op de negentien Nederlandse Werelderfgoed-sites, maar op de gehele Limes-zone.

Het jaar 2023 is het laatste jaar van de huidige vierjaarlijkse programmaperiode. Het is een overgangsjaar, waarin de huidige gang van zaken en de resultaten van de vigerende beleidsperiode worden geëvalueerd (gestart in 2022) en een nieuw beleidsprogramma wordt opgesteld voor de periode 2024-2027. De taakverdeling tussen alle betrokkenen bij de NLS kan gaan schuiven als de evaluatie daartoe aanleiding geeft. Maar veel zal ook hetzelfde blijven, op basis van het managementplan en de aanbevelingen van UNESCO.

De volgende documenten vormen het kader waarbinnen we werken:

- Nominatiedossier Grenzen van het Romeinse Rijk - Neder-Germaanse Limes
- Managementplan Grenzen van het Romeinse Rijk - Neder-Germaanse Limes
- Centrumregeling Nederlandse Limes Samenwerking
- Meerjarenraming Neder-Germaanse Limes 2020-2023 (stuurgroep Limes 5 september 2019)
- Inschrijvingsbesluit Werelderfgoedcomité

SAMENWERKING NEDERLAND - DUITSLAND

Voortgangsrapportage UNESCO

In 2023 dient uiterlijk op 31 juli de eerste voortgangsrapportage (*periodic reporting*) te worden ingediend bij het Werelderfgoed Centrum. Dit proces vindt eens per zes jaar plaats. Het komt voor de Limes relatief snel na de inschrijving, maar we volgen het tijdschema van Europa en Noord-Amerika.

De Nederlandse en Duitse partners moeten gezamenlijk verantwoording afleggen over hoe zij omgaan met de Limes. Hierbij zullen we ook rapporteren hoe ver we zijn met het implementeren van de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité. Nederland is in dit proces de penvoerder.

Agenda internationale managementgroep 2023

De internationale managementgroep bestaat uit de twee vertegenwoordigers van de NLS, minstens twee vertegenwoordigers van de Duitse partners en de UNESCO focal points. De internationale managementgroep zal in 2023 naar verwachting vier keer samenkomen. Naast de *periodic reporting* staan ook de ontwikkeling van de gezamenlijke onderzoeksagenda, het gezamenlijke interpretatiekader en de gezamenlijke strategie voor duurzaam toerisme op de agenda, conform de aanbevelingen van UNESCO (zie bijlage). De Nederlandse inzet is om naast de *periodic reporting* in ieder geval de onderzoeksagenda in 2023 op te leveren.

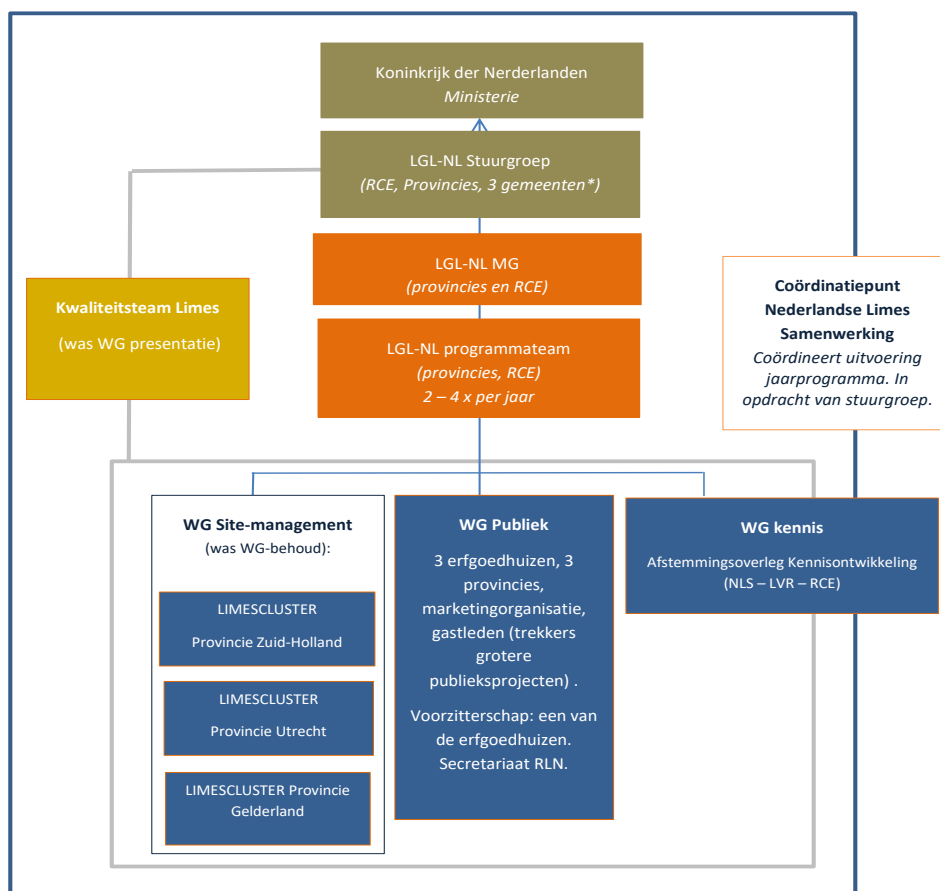
Samenwerkingsovereenkomst

De internationale stuurgroep komt bijeen indien daar inhoudelijk aanleiding toe is. Die wordt in de tweede helft van 2023 voorzien, omdat dan naar verwachting de nieuwe samenwerkingsovereenkomst tussen Nederland en Duitsland ondertekend kan worden. De

oude samenwerkingsovereenkomst is beëindigd met de inschrijving van de Limes als Werelderfgoed; er dient een nieuwe *Joint Declaration* te worden opgesteld tussen Rheinland-Pfalz, Nordrhein-Westfalen en Nederland.

ORGANISATIE-ONTWIKKELING

De drie provincies hechten als kernleden van de NLS sterk aan samenwerking met gemeenten en Rijk. Bestuurders van de gemeenten Katwijk, Bunnik en Nijmegen hebben in 2023 als adviserend lid zitting in de Stuurgroep, evenals de directeur van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De Rijksdienst is ook vertegenwoordigd in de Managementgroep, het Programmteam en de werkgroep Kennis.

Programmteam

De organisatiekosten stijgen in 2023 licht omdat de vorige programmamanager in 2021 en 2022 minder uren heeft gewerkt voor de Limes. Voor de uitvoering van het programma 2023 is naar verwachting weer meer tijd nodig (van ruim drie naar vier dagen per week). In overleg met de provincie Utrecht kan dit later weer worden gewijzigd.

In oktober loopt de overeenkomst met de Radboud Universiteit voor inzet van de huidige kennismedewerker af (senior archeoloog). Dit jaar zal in overleg met hem worden gezien hoe we in het vervolg het best vorm kunnen geven aan de kennis- en onderzoekstaken van de NLS, in het kader van evaluatie en ontwikkeling van nieuw beleid.

De verschillende werkgroepen komen aan de orde bij de betreffende beleidsthema's.

BELEIDSTHEMA'S

Site-management

Individuele managementplannen

In lijn met de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité zijn door alle Limes-gemeenten individuele managementplannen opgesteld voor de sites op hun grondgebied. Op basis van een met de Duitse partners gedeeld format is voor elk van de 19 sites een plan gemaakt waarin niet alleen het technisch en juridisch behoud van de site wordt beschreven, maar ook afspraken zijn gemaakt op het gebied van publieksbereik. Het is de bedoeling dat de managementplannen (met betrekking tot hun eigen taken) worden vastgesteld door de gemeenten.

Deze managementplannen hebben gemeenten, provincies en NLS meer inzicht gegeven in de complexe taak van het site-management. Uit dit proces zijn ook nog enige vragen voor de NLS naar voren gekomen, die in 2023 worden opgepakt. We willen meer kennis ontwikkelen over de effecten van vegetatie en van de grondwaterstand op het behoud van archeologische resten, en zullen daartoe onderzoekopdrachten uitzetten. Verder is het nog de vraag of we met de zogenaamde 'monumentenpaspoorten' van de RCE voor archeologische rijksmonumenten – die ongeveer tegelijkertijd met de managementplannen worden opgeleverd – voldoende informatie hebben om aan onze verplichtingen uit het LGL-Managementplan te voldoen. Indien nodig zal daar in 2023 een vervolg aan worden gegeven.

De managementplannen vormen ook de basis voor monitoring door de NLS. Jaarlijks zal de voortgang worden besproken door gemeenten, beheerders/eigenaren, RCE en NLS/provincie. De delegatie van NLS kan per casus worden vastgesteld, ook het Kwaliteitsteam kan worden ingeschakeld. Of een gezamenlijke sitebezoek wenselijk is, wordt per geval bekeken. De provincies nemen in dit proces het voortouw.

Bescherming

Over het algemeen kan gezegd worden dat de bescherming van de Limes Werelderfgoed-sites op orde is omdat de kernzones grotendeels beschermd zijn als rijksmonument. De bufferzones zijn beschermd in gemeentelijke ruimtelijke plannen. Daar moet nog wel een uniformering in plaatsvinden, dat is benoemd in de individuele managementplannen.

Provincies en gemeenten staan nog voor de taak de laatste wijzigingen in het nominatiedossier te verwerken. Deze zijn in 2021 doorgevoerd op basis van vragen van ICOMOS. Enige begrenzings van bufferzones zijn aangepast en drie kernzones zijn gewijzigd. Enige aanvullingen van de kernzone moeten planologisch door provincie en/of gemeente nog beter beschermd worden (Utrecht-Hoge Woerd, Valkenburg-Centrum en Nijmegen-Hunerberg). Daartoe lopen voor de provincies nu besluitvormingstrajecten die naar verwachting in 2023 / 2024 hun beslag zullen krijgen in aangepaste Omgevingsverordeningen. De NLS zal assisteren bij het formuleren van geharmoniseerde regelgeving.

In het *Handelingskader planinitiatieven* is afgesproken hoe NLS, provincies en gemeenten samenwerken bij planvorming die van invloed zou kunnen zijn op de *Outstanding Universal Value* van het Werelderfgoed. Dit handelingskader wordt in 2023 geëvalueerd.

Online kenniscentrum

Onze website www.limeswereldergoed.nl bevat voor onze samenwerkingspartners alle relevante beleidsinformatie over de Limes. De doelgroep bestaat uit professionals. In 2023 zal de website toegankelijk worden gemaakt voor mensen met een visuele beperking (wettelijke verplichting). Ook gaan we aan de slag met het ontsluiten van archeologische basisinformatie over de terreinen (fysieke toestand, verstoring, kennis) en informatie uit de managementplannen per Werelderfgoed-site. Deze opgave komt voort uit de aanbevelingen van UNESCO. Een belangrijk aandachtspunt daarbij is digitale duurzaamheid, de vraag is nog of we dit in eigen beheer moeten doen.

Provinciale Limesclusters

Om te komen tot effectief site-management is regelmatig overleg met gemeenten nodig. Met ingang van 2022 wordt dit georganiseerd in drie provinciale werkgroepen, de zogenaamde Limesclusters. Deze clusters worden gevormd door de provincie, de Limes-gemeenten in de betreffende provincie en waar relevant ook terrein-beherende organisaties en erfgoedinstellingen. Naar behoefte schuift ook de RCE aan bij de provinciale Limesclusters. Deze staan onder leiding van de provincies en worden secretariael ondersteund door de NLS.

Publieksbereik

Inzet provinciale erfgoedhuizen

De taken op het gebied van communicatie, educatie, netwerkvorming, capaciteitsversterking en programmering zijn de afgelopen jaren belegd bij de provinciale erfgoedhuizen, die zich voor dit doel hebben verenigd als Romeinse Limes Nederland. Deze organisatie onderhoudt zowel de website voor professionals als die voor het algemene publiek, voedt social media, en ontwikkelt diverse producten.

Projecten publieksbereik

Naast de subsidie aan de erfgoedhuizen lopen er verschillende meerjarige trajecten op het terrein van publieksbereik, waarvan nog moeilijk is in te schatten hoeveel middelen daarvoor in 2023 nodig zijn.

Een mogelijke besteding is de vernieuwing van het interpretatiekader voor de Neder-Germaanse Limes. Daarin wordt het verhaal van de Limes vanuit verschillende perspectieven belicht. Een eerste versie is voor Nederland opgesteld in 2016. Het herzien van het interpretatiekader is een van de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité. Een belangrijke opdracht is zorgen dat het interpretatiekader van toepassing is op zowel het Duitse als het Nederlandse deel van de Limes. Dit project is gestart in 2022, maar de voortgang is afhankelijk van de Duitse partners, die nu voor zichzelf eerst een tussenstap hebben ingebouwd.

Een andere voorziene besteding is het ondersteunen en mobiliseren van het ondernemersnetwerk van de Limes, door Stichting Liniebreed Ondernemen (SLO). In 2022 heeft deze stichting daartoe een opdracht gekregen en bij succes zal deze in 2023 worden gecontinueerd.

Mede op basis van de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité zullen we samen met Duitsland een strategie voor duurzaam toerisme ontwikkelen. Dit vraagt om te beginnen om een heldere strategie voor het publieksbereik van de Nederlandse Limes. Het Kwaliteitsteam

heeft geadviseerd die op NLS-niveau te ontwikkelen en zal daartoe ook een aanzet doen. Vanuit het projectbudget kan eventueel nog aanvullend advies worden ingekocht.

Ten slotte loopt nog een langjarig traject om zogenaamde *visitor hubs* voor de Limes te realiseren, in alle drie de provincies één, waar het verhaal van de Limes op een vergelijkbare manier wordt verteld. Eerdere ambities om tot eenzelfde museaal ontwerp te komen zijn afgezwakt tot de ambitie samen een evocatieve introductiefilm te maken. Eind 2022 wordt daarvoor een storyline en een begroting gepresenteerd.

Subsidieregeling informatiepanelen

Voor de informatiepanelen in de buitenruimte zijn in 2022 een vaste vormgeving en lay-out vastgesteld, als huisstijl van de Limes. De verwachting is dat in 2023 voor ongeveer vijf locaties een bijdrage kan worden geleverd aan het plaatsen van borden in de nieuwe huisstijl. De bijdrage wordt geregeld via een subsidieregeling van de provincie Utrecht; voor 2023 is € 30.000 beschikbaar. De sluitingsdatum is gesteld op 1 september, eventueel resterend budget zal dan worden toegevoegd aan het projectbudget.

Subsidieregeling kleine projecten

De afgelopen jaren hebben we gezien dat er blijvend behoefte is aan een budget voor kleine projecten. Dit gaat doorgaans om kleine aanvragen van € 1000,- tot € 5000,-. Voor de periode 2022 en 2023 is voor beide jaren hiervoor een budget van € 45.000,- gereserveerd. Daartoe is door de provincie Utrecht een subsidieregeling opengesteld. De sluitingsdatum is gesteld op 1 september, eventueel resterend budget zal dan worden toegevoegd aan het projectbudget.

Stichting Werelderfgoed

De Stichting Werelderfgoed zorgt voor afstemming en kennisuitwisseling tussen werelderfgoederen binnen Nederland en voor gezamenlijke profilering van het Nederlandse Werelderfgoed. Het bestuur van de stichting is samengesteld uit vertegenwoordigers van de ingeschreven Werelderfgoedsites. De NLS neemt ook deel aan het programmateam van de Stichting Werelderfgoed.

Werkgroep Publiek

Voor de komende jaren wordt in gezamenlijkheid met onze partners gestuurd op de uitwerking van publieksproducten. In de werkgroep Publiek stemmen alle sleutelspelers hun werkzaamheden af. Zo kunnen sneller beslissingen worden genomen. Dit betekent dat naast de drie erfgoedhuizen ook de NLS, SLO en de drie provincies aanschuiven. Het voorzitterschap en het secretariaat worden geleverd door de erfgoedhuizen.

Kennis

Internationale onderzoeksagenda

Het opstellen van een gezamenlijke onderzoeksagenda met Duitsland is opgenomen in de actietabel van het managementplan van de Neder-Germaanse Limes. Het is ook één van de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité. Met het rapport *Romans on the Waterfront* dat in opdracht van de RCE is opgesteld en in de zomer van 2021 is gepresenteerd, is een overzicht gegeven van 25 jaar onderzoek naar de Limes in Nederland. Hiermee is een basis gelegd om te komen tot een onderzoeksagenda. De ontwikkeling daarvan heeft echter vertraging opgelopen omdat het voor de Duitse partners nieuw is om op deze manier te werken. Het voornemen is

om in 2023 de onderzoeksagenda wel af te ronden en in het najaar te presenteren in de internationale Stuurgroep.

Projecten kennis en onderzoek

Vooruitlopend op de gezamenlijke onderzoeksagenda met de Duitse partners maakt de NLS jaarlijks budget vrij voor projecten die bijdragen aan kennis over de archeologische betekenis van het riviercorridorlandschap en aan onderzoek en interpretatie van de uitwisseling van Romeinse cultuur langs de grens. Er zijn nog geen concrete projecten in beeld voor 2023. Het projectbudget kan ook worden ingezet voor aanvulling van de onderzoekbehoefte voor site-management en het online kenniscentrum.

Werkgroep Kennis

De werkgroep kennis heeft een internationale basis en wordt gevormd door een vertegenwoordiger van de RCE, de archeoloog van de NLS en een vertegenwoordiger van de Landschaftsverband Rheinland (LVR). Daarnaast kunnen gastleden aanschuiven. Leidend voor het werk van deze werkgroep is de op te stellen onderzoeksagenda.

Kwaliteit

Kwaliteitsteam

Het kwaliteitsteam van de NLS is een onafhankelijk team van drie personen dat gevraagd adviseert over de thema's ruimtelijke kwaliteit en interpretatie. Het doet dit op basis van een jaarprogramma, vast te stellen in de laatste Stuurgroep van het voorgaande jaar. Het kwaliteitsteam bestaat uit drie personen met expertise op de terreinen van achtereenvolgens publieksbereik & interpretatie, landschapsonwerp & interpretatie, en musea & archeologie.

De werkzaamheden zijn de volgende: het geven van advies, het ondersteunen van minstens twee projecten per jaar, en het bevorderen van het denken over de kwaliteit van presentaties over de Limes.

Jaarprogramma: landelijke strategie publieksbereik

Bij schrijven van dit uitvoeringsprogramma is het jaarprogramma van het kwaliteitsteam nog niet bekend. De verwachting is dat het bepalen van een landelijke strategie voor het publieksbereik van de Limes een belangrijk aandachtspunt zal zijn. Het kwaliteitsteam heeft geconstateerd dat de NLS op het terrein van publieksbereik belangrijke operationele taken uitvoert, maar dat strategieontwikkeling met name op provinciaal en regionaal niveau plaatsvindt. Het één hoeft het ander niet uit te sluiten, maar de landelijke strategie ontbreekt nu. Het risico bestaat dat de Limes niet als één verhaal / één werelderfgoed wordt gepresenteerd en budgetten niet optimaal worden ingezet. Hier ligt ook een relatie met de UNESCO-aanbeveling een toerisme-strategie te ontwikkelen.

Bijlage 1: BEGROTING

Niet in publieksversie opgenomen

Bijlage 2: Aanbevelingen Werelderfgoedcomité

Verkorte lijst met aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité (met tussen haakjes de paragraaf van het uitvoeringsprogramma waarin deze actie wordt benoemd).

- Het in orde brengen van de beschermingsmaatregelen zoals opgenomen in het nominatiedossier en, waar dit niet direct kan, het maken een tijdplanning voor het aanpassen van nationale/provinciale/gemeentelijke verordeningen. (Bescherming)
- Het harmoniseren van de twee nationale delen van het MP en het ontwikkelen van individuele site-managementplannen voor alle 44 sites. (Individuele managementplannen)
- De ontwikkeling van een gezamenlijke strategie voor duurzaam toerisme als onderdeel van het managementsysteem. (Projecten publieksbereik / Jaarprogramma kwaliteitsteam)
- Het vastleggen en ontsluiten van wetenschappelijke basisinformatie per individuele site. (Online kenniscentrum)
- Doorgaan met het onderzoeken archeologische betekenis riviercorridorlandschap. (Projecten kennis en onderzoek)
- Ondersteuning van onderzoek en interpretatie van de uitwisseling van Romeinse cultuur langs de grens. (Projecten kennis en onderzoek)
- Ontwikkeling van een overkoepelende onderzoeksstrategie voor de Neder-Germaanse Limes als geheel. (Internationale onderzoeksagenda)
- Zorgen voor actieve monitoring van de waterstanden en waterkwaliteit op sites met conservering van hout en andere organische resten. (Individuele managementplannen)
- Het uitwerken van het interpretatiekader. (Projecten publieksbereik)
- Het uitvoeren van een Heritage Impact Assessment (HIA) voor Valkenburg-De Woerd. (Individuele managementplannen)
- Het opzetten van een proces om een overkoepelend beleidskader te ontwikkelen voor reconstructies en visualisaties voor bestaande en toekomstige segmenten van de grenzen van het Romeinse Rijk ingeschreven op de Werelderfgoedlijst.